

РОЗДІЛ VI. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.98(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-3-09>

Втручання у професійну діяльність судді як загроза його незалежності

Круподеря Д. О.

*аспірант кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-8836-6730
dmitriykrupodera@gmail.com*

Ключові слова: *судді, незалежність, втручання у правосуддя, дифамація, захист честі та гідності судді.*

У статті проаналізовано типові для України практики позапроцесуального втручання у здійснення правосуддя. Констатовано, що через недосконалість правового регулювання заборона втручання у професійну діяльність судді залишається декларативною нормою, притягнути до відповідальності винних осіб практично неможливо. Крім того, загальноєвропейською тенденцією сьогодні є скасування законів, які передбачають кримінальне переслідування за такий позапроцесуальний вплив на суддю, як розповсюдження інформації, що негативно може вплинути на професійну репутацію суддю. Причиною є складність нормативного визначення рівноваги між захистом репутації людини чи інституції та правом на свободу слова та свободу вираження переконань. На основі аналітичних матеріалів Вищої ради правосуддя щодо випадків втручання у правосуддя визначено коло основних суб'єктів – порушників права судді на незалежну професійну діяльність, надано оцінку меті такого втручання та негативним наслідкам. Сьогодні почастишали випадки «дискредитаційної атаки» на суддів саме через засоби масової інформації та Інтернет. Основна ціль подібних публікацій – викликати психоемоційну дестабілізацію судді, змусити турбуватися про свою професійну репутацію. І хоча прямого втручання у розгляд конкретної справи здебільшого такі дії не чинять, вони з'являються у пресі саме у той момент, коли суддя починає слухати справу, у якій зацікавлені замовники публікації. Негативні наслідки від такого публічного замаху на професійну репутацію окремого судді значно серйозніші, адже вони впливають на всю читацьку аудиторію, формуючи загальносуспільне негативне уявлення про суддів взагалі, викликаючи зниження довіри до судової влади загалом. Судді через етичні обмеження не можуть захистити себе самостійно. Саме тому система заходів захисту професійної честі та гідності судді повинна мати загальнодержавний характер.

Interference with the judge's professional activity as a threat to his independence

Krupoderia D. O.

Postgraduate Student at the Department of Judiciary and Prosecutorial Activity

Yaroslav Mudryi National University of Law

Pushkinskaya str., 77, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-8836-6730

dmitriykrupodera@gmail.com

Key words: *judges, independence, interference in justice, defamation, protection of the honor and dignity of a judge.*

In the article analyzes the practices of extra-procedural intervention in the administration of justice typical for Ukraine. It is stated that due to the imperfection of the legal regulation, the prohibition of interference in the professional activity of a judge remains a declarative norm, it is almost impossible to bring the perpetrators to justice. In addition, the pan-European trend today is the repeal of laws criminalizing extrajudicial influence on a judge, such as disseminating information that could adversely affect a judge's professional reputation. The reason is the difficulty of normatively determining the balance between the protection of the reputation of a person or institution and the right to freedom of speech and freedom of expression.

Based on the analytical materials of the High Council of Justice on cases of interference with justice, the range of main subjects violating the right of a judge to independent professional activity has been identified, the purpose of such interference and negative consequences have been assessed. In particular, it was emphasized that today the cases of "discredit attack" on judges have become more frequent through the media and the Internet. The main purpose of such publications is to cause psycho-emotional destabilization of the judge, to make him worry about his professional reputation. Although such actions do not usually involve direct intervention in a particular case, they apparently appear in the press at the very moment when the judge begins to hear the case in which the clients of the publication are interested. But the negative consequences of such a public encroachment on the professional reputation of an individual judge are much more serious, as they affect the entire readership, forming a public negative perception of judges in general, causing a decline in confidence in the judiciary as a whole. Judges cannot defend themselves on ethical grounds. That is why the system of measures to protect the professional honor and dignity of a judge must be nationwide.

Вступ. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб із метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень визнаються в Україні загрозою для незалежності суддів і забороняються (ч. 3 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [1], однак це норма-принцип і має почасти декларативний характер, позаяк чіткі заходи відповідальності за всі названі діяння не встановлено. Так, законодавчо закріплено лише вимоги процесуальної сумлінності (заходи процесуального примусу за зловживання правом і втручання у процес судочинства, а також адміністративну відповідальність за неповагу до

суду) і кримінальну відповідальність за втручання у діяльність судових органів. Відповідальності ж за дискредитацію, дифамацію суддів, позапроцесуальний тиск на них та інші дії, що умисно вчиняються з метою принизити суд і підірвати його авторитет, законодавчо не визначено.

Метою статті є аналіз вітчизняної практики втручання у професійну суддівську діяльність.

Вклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 376 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за втручання у діяльність судових органів: кримінально караним є втручання у будь-якій формі у діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення; ще більш суворо караються ті самі дії, якщо вони перешкодили запобіганню кримінальному пра-

вопорушенню чи затриманню особи, котра його вчинила, або вчинені особою з використанням свого службового становища [2]. ООН та інші міжнародні організації вже визнали певну загрозу, що міститься у кримінальному переслідуванні за дифамацію через порушення рівноваги між захистом репутації людини чи інституції та правом на свободу слова та свободу вираження переконань, тому в усьому світі помітна тенденція до скасування законів, які передбачають кримінальне переслідування за її вчинення. Відповідальність за дифамацію змінюється із кримінального переслідування на цивільно-правову відповідальність. Так, у демократичних державах поступово акцент зміщується у бік свободи слова.

Із приводу оцінки вітчизняного законодавчого формулювання відповідальності за втручання у професійну суддівську діяльність слід погодитися з А. Химчуком і М. Колотилом, що таке формулювання у законі є надто широким і нечітким, адже не кожне діяння, яке перешкоджає судді, є злочином. Іноді це може бути адміністративне правопорушення (прояв неповаги до суду), зловживання процесуальними правами (подача безпідставних заяв) або ж просто реалізація особою права на свободу слова, що розцінюється суддею як дифамація у нашому розумінні (публікації негативного характеру про суддю у ЗМІ). Як наслідок, судді, котрі звертаються з повідомленнями про втручання, досить часто викладають у них обставини, які, на думку ВРП, не мають ознак втручання [3].

Відповідно до статистичних даних, оприлюднених на офіційному веб-сайті Вищої ради правосуддя, у 2020 р. до ВРП надійшло 341 повідомлення про втручання у професійну діяльність суддів щодо здійснення правосуддя, про вчинення дій, що порушують гарантії незалежності суддів або підривають авторитет правосуддя. У 2019 р. таких повідомлень було 450 [4]. Зі звернень, розглянутих ВРП, скажімо, у 2017 р., нам не відомо жодного випадку, коли публікації щодо суддів у ЗМІ та Інтернеті визнавалися би втручанням у здійснення правосуддя. Предметом розгляду, для прикладу, були публікації про можливе вчинення суддею неправомірних дій/правопорушень (рішення ВРП № 526/0/15-17 від 16 березня 2017 р.), критика професійної діяльності судді та прийнятих ним/нею рішень (рішення ВРП № 2779/15-17 від 12 вересня 2017 р., № 3107/0/15-17 від 3 жовтня 2017 р., № 3685/0/15-17 від 14 листопада 2017 р.), проте, якщо проаналізувати спосіб, у який відбувалося посягання на суддівську незалежність шляхом втручання у професійну діяльність, то значно підвищилася кількість справ, у яких фігурували дискредитаційні дії, спрямовані проти репутації судді. Для прикладу, на початку 2019 р. на кіль-

кох сайтах періодично публікувалися «новини» про розмір заробітку тодішньої судді Верховного Суду, що змусило її навіть відреагувати. Суддя, використавши ті самі можливості мережі Інтернет, у пості у соціальній мережі «Фейсбук» зазначила, що ця інформація є неправдивою. Таким фейком очікувано можна викликати негативне ставлення до судді, а то й роздмухати до неї ненависть, а поширивши під цими словами її фото – зробити об'єктом нападу. За словами самої судді: «Таке періодичне «вкидання» однієї і тієї самої неправдивої інформації на фоні мого фото наштовхує на думку, що у відповідний період мною як суддею або з моєю участю в колегії суддів було ухвалене судове рішення, яке не задовольняє певну «силу», або невдовзі буде розглядатися справа, яка певну «силу» цікавить» [5].

Інформація, віднесена до категорії дифамаційної, на переконання О. Твердохліба, повинна мати три складники: форму оприлюднення, характер опублікованої інформації та мотиви, що спричинили поширення відповідних відомостей [6, с. 37]. Варто розглянути ці складові частини більш детально.

Щодо форм оприлюднення дифамаційної інформації, то для їх визначення цілком може бути прийнятним роз'яснення, надане Пленумом Верховного Суду України у п. 15 Постанови № 1 від 27 лютого 2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»: поширення інформації відбувається через опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших ЗМІ; поширення у мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення у публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі. Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) у громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи [7]. Попри таку різноманітність форм і способів оприлюднення інформації, найбільшу довіру з боку населення, а тому найважливіше значення мають ЗМІ. На жаль, в Україні деякі недобросовісні представники ЗМІ плутають своє «право на свободу слова» і свій обов'язок дотримуватися основних моральних принципів отримання і, головне, перевірки інформації про людину, щоб забезпечити її першочергове право на захист ділової репутації, честі та гідності. Тож немає значення, свідомо чи через свою правову необізнаність вони спотворюють

факти, що стосуються, зокрема, судової влади. На погляд А. Буяджи, причиною такої ситуації насамперед є атмосфера вседозволеності та безкарності у суспільстві загалом і в інформаційному середовищі зокрема. «Зараз багато хто думає, що мають право писати про кого завгодно, що завгодно і як завгодно. І за це нічого не буде» [8]. Крім того, чим «пікантніша» стаття, тим більше вона має шансів отримати підтримку суспільства. Ця причина глибоко соціальна, пов'язана із проблемою відсутності довіри до держави, у т. ч. до суддів, із боку громадськості.

Метою дифамації суддів може бути вплив на результат судової справи для досягнення більш ефективного і швидкого її вирішення на користь певної сторони за допомогою інформаційного чи емоційного тиску, лобювання інтересів окремих осіб. Р. Кузьмін, визнаючи, що дифамація є найефективнішим способом тиску на суддів, систематизував методи тиску, які можуть використовуватися у конкретних справах: 1) вуличні рухи, акції протесту, використання ефекту натовпу; 2) погрози, залякування, вбивства; 3) дискредитація суддів, судової та правоохоронної системи; 4) штучне формування суспільної думки [9, с. 12]. Із такою класифікацією цілком можна погодитися. Останнім часом в Україні має місце така «схема»: спочатку відбувається привернення уваги широкого кола громадськості до певної справи, що зумовлює суспільний резонанс, а у підсумку маємо тиск вже громадської думки з метою домогтися ухвалення того чи іншого рішення. Для прикладу можна згадати події 10 листопада 2020 р. під Галицьким судом м. Львова, де відбувалося засідання у справі за позовом Президента України В. Зеленського до волонтерки М. Звіробій і народного депутата С. Федина. Звісно, суддя не повинен реагувати на такий ажіотаж, однак він теж має певні емоції, психологічно йому важко йти усупереч думці суспільства (особливо коли така створена штучно і з умислом). Не слід відкидати і той факт, що дифамація може мати місце і з метою дискредитації як конкретного судді, так і суду або судової влади загалом. Останнім часом в обіг вводиться таке поняття, як «скандалізація правосуддя», що трактується як будь-яка дія чи оприлюднена інформація, спрямована на маніпулювання громадською думкою щодо судової влади, применшення її авторитету, безладну, необґрунтовану критику, поширення негативних матеріалів про суд, у т. ч. за гроші, а це підриває довіру громадськості до процесу здійснення правосуддя [10]. Особливо непокоїть, коли критикують і намагаються делегітимізувати судову владу представники інших гілок влади. Вища рада правосуддя неодноразово у своїх публічних зверненнях висловлювалася про неприпустимість

політичних коментарів публічних осіб і представників органів державної влади, котрі у своїх виступах, за відсутності об'єктивної та конкретної інформації щодо рівня довіри до судової системи та впливу на неї судових реформ, формують у суспільстві хибне уявлення щодо діяльності суддів і судової влади загалом. Одне з останніх публічних звернень, затверджене Рішенням ВРП № 2657/0/15-20 від 17 вересня 2020 р., викликане негативною оцінкою судової системи України, яку дала Віце-прем'єр-міністр із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина в інтерв'ю «РБК-Україна», відповідаючи на запитання щодо проблем судової реформи [11]. Зауважимо, що такі публічні напади на судову владу відбуваються не тільки в Україні, але і в інших країнах. Так, у вересні 2017 р. у Польщі «Польським національним фондом», який був створений Сеймом і фінансувався 17 державними компаніями, була розпочата рекламна кампанія на підтримку судової реформи. Кампанія зображала суддів як «привілейовану касту», як корумпованих, злочинних і некомпетентних (інформація поширювалася в Інтернеті, розміщувалася на великих білбордах і транслювалася по телебаченню) [12]. Це лише один із прикладів, насправді публічна критика судових рішень, представників судової влади, особливо з боку політиків, не є новим чи винятковим явищем. Тут доцільно наголосити на тому, що напади на судову владу з боку представників законодавчої та виконавчої влади можуть створювати реальні загрози для незалежності суддів і розподілу влади. Як зазначається у вищезгаданому публічному зверненні ВРП: «Представникам інших гілок влади слід утримуватися від будь-яких дій чи заяв, які можуть бути сприйняті як інструмент здійснення тиску на діяльність судових органів чи викликати сумніви щодо їх здатності виконувати свої обов'язки ефективно» [11].

Критика суддів, судових рішень чи загалом судової влади може виходити і з приватних джерел – від фізичних чи юридичних осіб. У такому разі вона не є такою загрозливою для незалежності суддів і поділу влади, як тоді, коли вона виходить від представників законодавчої чи виконавчої влади. Тут треба зважати на те, що «свобода вираження поглядів» і «незалежність і авторитет судової влади» є однаково важливими підвалинами вільного та демократичного суспільства, тому слід витримувати певний баланс між ними.

За практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) загалом критика та навіть різкі напади приватних осіб на судову владу самі по собі не становлять загрози для верховенства права, але зазвичай повинні прийматися у вільному та демократичному суспільстві. Водночас

у справі «Пінто Коельо проти Португалії» (заява № 28439/08), ЄСПЛ нагадав, що будь-які особи, у т. ч. журналісти, котрі здійснюють своє право на свободу вираження, беруть на себе «обов'язки і відповідальність», обсяг яких залежить від ситуації. У 2015 р. у справі «Перуцці проти Італії» (заява № 39294/09) ЄСПЛ визнав, що за цілком конкретних обставин інтерес «зберегти авторитет і неупередженість судової влади» може становити один із аспектів, який може виправдати обмеження свободи вираження. Тому покарання, накладене на заявника за наклепницькі зауваження, висловлені у його циркулярному листі, за рішенням ЄСПЛ, не було несумісним із законними цілями – «захистити репутацію інших осіб та зберегти авторитет і неупередженість судової влади», а навпаки, було доречним і достатнім для досягнення мети [13].

Отже, державі у подібних випадках потрібно захищати суддів від необґрунтованих і деструктивних нападів, особливо з огляду на те, що судді не можуть брати участь у публічних дебатах, як політики, не можуть відповісти на критику та спростувати дифамаційні твердження, оскільки вони зв'язані етичними нормами та висловлюються лише своїми рішеннями.

Висновки з дослідження. Підводячи підсумки, можна сформулювати такі висновки: по-перше, дослідження проблематики посягання на професійну репутацію суддів доводить, що це явище характерне не тільки для української реальності та трапляється у всіх державах світу. Дифамація є негативним чинником зовнішнього впливу на судову владу і становить загрозу незалежності та безсторонності судової влади, її авторитету і рівню довіри населення до неї. Судді ж, обмежені етичними нормами, практично не мають достатніх заходів захисту від втручання у їхню професійну діяльність через ЗМІ. Відсутність адекватної від-

повіді на поширення негативної, необ'єктивної, недостовірної інформації, перекручування фактів, маніпулювання громадською думкою, відвертий тиск, який чиниться на правосуддя, веде до суттєвих негативних наслідків для верховенства права в державі. По-друге, найбільш небезпечною і руйнівною є дифамація, коли її суб'єктами виступають представники інших гілок влади. Більш того, представники органів державної влади та інші публічні особи мають демонструвати необхідну повагу до судової влади, своєчасно й адекватно реагуючи на прояви посягання на професійну репутацію суддів. Відсутність реакції на такі факти свідчить про відсутність належного розуміння ними ролі судової влади. По-третє, суворо дотримуючись обмежень публічного висловлювання, судді не повинні уникати діалогу із пресою, який можливий і через призначеного представника, спікера або через обережні публічні виступи, брифінги та роз'яснення. Судовій владі важливо будувати відносини зі ЗМІ, засновані на взаємній повазі до відповідної ролі судової влади та ЗМІ у демократичному суспільстві для висвітлення позицій судів і суддів в очах громадськості. Якщо такі взаємні шанобливі відносини будуть встановлені, то негативу стане менше, журналісти посилюватимуть захист судової влади від втручання у їхню професійну діяльність, особливо з боку представників інших гілок влади. Так поступово довіра до судової влади з боку суспільства буде відновлюватися.

І на завершення зазначимо, що той, хто зацікавлений, щоб його справи розглядалися згідно із законом незалежним і неупередженим суддею без жодного тиску, повинен бути зацікавлений і в підтримці судової незалежності та верховенства права. Громадянське суспільство, юристи та журналісти повинні бути уважними до викликів, із якими сьогодні зіштовхується правосуддя в Україні.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14#n2686>
3. Химчук А., Колотило М. Що є і що не є втручанням у здійснення правосуддя? Огляд правових позицій Вищої ради правосуддя за результатами аналізу її рішень у 2016–2017 рр. 28 квітня 2018 р. URL: <https://dejure.foundation/longread/obstruction-of-justice-2016-2017#7>
4. У 2020 році до ВРП надійшло 341 повідомлення про втручання у професійну діяльність суддів. Офіційний веб-сайт Вищої ради правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/news/u-2020-roci-do-vrp-nadiyshlo-341-povidomlennya-pro-vtruchannya-u-profesiynu-diyalnist-suddiv>
5. Лесько А. Що може означати «530 тисяч гривень за місяць». URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=596361427523776&id=100014497717045
6. Твердохліб О.С. Дифамація в публічній сфері України та проблеми її подолання. *Університетські наукові записки*. 2017. № 64. С. 35–45.
7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text

8. Буяджи А. Профессиональная диффамация. *Юридическая практика*. № 12–13 (1161–1162). 24.03.2020. URL: <https://pravo.ua/articles/professionalnaja-diffamacija/>
9. Кузьмін Р. Диффамация як засіб незаконного впливу на суд та слідство у кримінальному процесі України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 10–18.
10. Момотов В.В. Уважение к суду как правовая категория: реальность и перспективы в России. 2019. URL: <http://askchr.arbitr.ru/node/13690>
11. Про публічне звернення Вищої ради правосуддя : Рішення ВРП № 2657/0/15-20 від 17 вересня 2020 р. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4227>
12. Sanders, Anne; von Danwitz, Luc: Defamation of Justice – Propositions on how to evaluate public attacks against the Judiciary, *VerfBlog*, 2017/10/31. URL: <https://verfassungsblog.de/defamation-of-justice-propositions-on-how-to-evaluate-public-attacks-against-the-judiciary/> DOI: 10.17176/20171031-181401
13. Case of Peruzzi v. Italy (application no. 39294/09). 30/06/2015 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-155974>

References

1. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy № 1402-VIII vid 2 chervnia 2016 roku. [Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian]
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III vid 5 kvitnia 2001 roku. [Criminal Code of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14#n2686> [in Ukrainian]
3. Khymchuk A., Kolotylo M. Shcho ye i shcho ne ye vtruchanniam u zdiisnennia pravosuddia? Ohliad pravovykh pozytsii Vyshchoi rady pravosuddia za rezultatamy analizu yii rishen u 2016–2017 rokakh. 28 kvitnia 2018 r. [What is and what is not interference in the administration of justice?] URL: <https://dejure.foundation/longread/obstruction-of-justice-2016-2017#7> [in Ukrainian]
4. Ofitsiyni vebsait Vyshchoi rady pravosuddia. U 2020 rotsi do VRP nadiishlo 341 povidomlennia pro vtruchannia u profesiinu diialnist suddiv. [In 2020, the GRP received 341 reports of interference in the professional activities of judges] URL: <https://hcj.gov.ua/news/u-2020-roci-do-vrp-nadiyshlo-341-povidomlennya-pro-vtruchannya-u-profesiynu-diyalnist-suddiv> [in Ukrainian]
5. Lesko A. Shcho mozhe oznachaty “530 tysiach hryven za misiats” [What can mean “530 thousand hryvnias a month”] URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=596361427523776&id=100014497717045 [in Ukrainian]
6. Tverdokhlib O.S. Dyfamatsiia v publichnii sferi Ukrainy ta problemy yii podolannia. [Defamation in the public sphere of Ukraine and problems of its overcoming] *Universytetski naukovi zapysky*. 2017. № 64. S. 35–45. [in Ukrainian]
7. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 1 vid 27.02.2009. [On judicial practice in cases of protection of dignity and honor of a natural person, as well as business reputation of a natural and legal person] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text [in Ukrainian]
8. Buiadzhy A. Professonalnaia dyffamatsiia. [Professional defamation] *Yurydycheskaia praktyka*. № 12–13 (1161–1162). 24.03.2020. URL: <https://pravo.ua/articles/professionalnaja-diffamacija/> [in Ukrainian]
9. Kuzmin R. Dyfamatsiia yak zasib nezakonnoho vplyvu na sud ta slidstvo u kryminalnomu protsesi Ukrainy. [Defamation as a means of illegal influence on the court and investigation in the criminal process of Ukraine] *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2013. № 2. S. 10–18. [in Ukrainian]
10. Momotov V.V. Uvazhenie k sudu kak pravovaya kategoriya: real'nost' i perspektivy v Rossii. [Respect for the Court as a Legal Category: Reality and Prospects in Russia] 2019. URL: <http://askchr.arbitr.ru/node/13690> [in Russian]
11. Pro publichne zvernennia Vyshchoi rady pravosuddia: Rishennia VRP № 2657/0/15-20 vid 17 veresnia 2020 r. [On the public appeal of the High Council of Justice] URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4227> [in Ukrainian]
12. Sanders, Anne; von Danwitz, Luc: Defamation of Justice – Propositions on how to evaluate public attacks against the Judiciary, *VerfBlog*, 2017/10/31, <https://verfassungsblog.de/defamation-of-justice-propositions-on-how-to-evaluate-public-attacks-against-the-judiciary/> DOI: 10.17176/20171031-181401 [in English]
13. Case of Peruzzi v. Italy (application no. 39294/09). 30/06/2015 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-155974> [in English]